

...a költő jobban érzi

(*Gondolatok Kiss Dénes E kékek ének éke*
– *ősnyelv-nyelvős? olvasása közben*)

Maradjon-é a suszter a kaptafánál! A válasz nem olyan egyszerű ezen – talán nem is olyan régi, német szemléletet, vagy legalábbis hazai sváb szót is tartalmazó szólásmondásunkban, melynek korát 1766-nál előbbre nem tehetem (ld. suszter szavunk eredetét A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 3. kötetében Bp. 1976: 623). Ha ez régi magyar közmondás lenne, a suszter helyett *varga* állana (a *cipész* csupán – 1847-ben jelentkezik először), mert Heltai Gáspár szól így egyik meséjében: „Soc saru vagyon a *varga* mesternél, de nem mindenic illic lábadohoz”, Bornemissza Péter pedig így panaszkodik: „Ezzel menti magát, ha szabó, *varga*, *szoecc* (szöcs) és egyeb mester, hogy dolgában kel iarni.”

„A *suszter* maradjon a kaptafánál” szólásunk helyett magyarabb szemléletet tükröz az a *Baranyai Decsi* János 1596-ban lejegyezte: „Eb az *varga* bor nélkül!” (*Sallustius Catilinája*. Szeben 1596). Ilyen és hasonló dolgok lennének, *Szó-játék-házunkban*.

Maradjon-é az író az irodalomnál? Vagy érdekelle-e a szavak, szavaink eredete, sorsa. Nem kisebb író-nyelvészeink vannak, mint Czuczor Gergely, Arany János, Kosztolányi Dezső és Szabédi László! Noha az utóbbi szerző a költészetben és az irodalomelméletben, nyelvésztétikában alkotó, sziporkázó tehetség, szöfejtései nem állják az idő rostáját, fellegjáró etimológiák.

Czuczor, aki legelső magyar nagyszótárunkat szerkesztette, eredeztetéseiben, szöfejtéseit illetően – bizony fellegjáró, de mindenképpen maradandót alkotott nyelvész-ként is, s az ún. szovjet nyelvtudomány évtizedekig uralkodó *Marr*jával szemben (aki hivatalos nyelvész akadémikus-mindenes volt!), *Czuczor* száz évvel *Marr* halála előtt rájött arra, hogy a szöfejtés sem lehet kaptafa... s szerkezetbeli törvényszerűségeket keresett nyelvünkben. Ha rendszere mai szemmel itt-ott ugyan megmosolyognivaló, teljesítménye mégis szédületes: maradandót alkotott – hatkötetes *A magyar nyelv szótára* ma is nélkülözhetetlen kézikönyv. És éppen a nyelvészek kézikönyve.

Kiss Dénes leginkább *Czuczor* Gergellyel rokonítható, mert:

*Hogy hazámat
ne szeressem,
a bitorlót
meg ne vessem
hatalom nem teheti...*

Ő is a toll, az irodalom fegyverével harcolt a bitorló ellen, s akárcsak nagy költő-nyelvész előde, vállalta ezért a börtönt is (1956 után). Pedig hát kétszer meg is hajolhatott volna, s belemarhatott volna a diplomáciai konc reményében valamelyik kisebb-ségi magyar politikusbba, pl. *Tőkés* Lászlóba vagy *Duray* Miklósba, s mindjárt megjutalmazták értelmiségi áruházaért. Ő inkább vállalta azt az utat következetesen, amin elindult: Illyés Gyula és Csoóri Sándor útját, a szellem szabadságáért, a szólás tisztaságáért!

Rokona-é Kiss Dénes költőként *Arany* Jánosnak? Stílusában nem, de nyelvében igenis az. No meg a nyelvészekkel, velünk szembeni kételkedő szemléletével. Az ő

képelete gazdagabb, mint nyelvészeink szemellenzős láthatára. S ezzel éppenséggel nincs egyedül! Sőt a legeslegjobb társaságban van, hiszen pl. *Arany Űsd, nem anyád* közmondásunk mottójára Az orthológusokra című *az utóbbi időkben* nemigen népserűsített versciklusának 2. részében így fakad ki:

„Kisütik, hogy a magyar nyelv
Nincs, nem is lesz, nem is volt;
Ami új van benne, mind rossz,
Ami régi, az meg tót.¹”

Bizony e sorok óta jó száz év eltelt. Akkor még Szlovákia nem létezett -*ová*-zó aszszonyneveivel (mely *kaptafára* magyar neveinket ráhúzzák – noha itt és most a *kaptafára* helyett a *keresztfára* helyesebb szóösszetétel, helyénvalóbb kifejezés). A ciklus 3. részében hallatlan keserűséggel tör ki Arany a lélektelen nyelvcsöszök ellen:

„Boncold csak nyelvész! hát baj, hogy az áldozat
elvész? Tartozik ez tereád?... Egy bizonyos: nem anyád!”

Ha jól odafigyel az ember egy-két szomszédos fajvédő *tűzhely* vagy inkább *tűzfészek* ún. dokumentumaira (melyeknek minden második bennünket kompromittáló képe valamiféle *történelmietlen* hamisítvány), akkor e ciklus 6. verse gyakran juthat eszébe, ha figyelmesen olvassa:

„Ezután már hát hiába
Küldtök vissza Ázsiába,
Illünk az orosz ígába,
A nagy Szláviába.”

Ki hitte volna, hogy alig százhusz év múlva 28 millió orosz válik kisebbségivé Európában. Pedig, ha jól odafigyeltek volna Suomi kisebbségvédő gyakorlatára, ez a tragédia elkerülhető lett volna. Ehhez azonban többpártrendszer és nem szovjet-típusú „tolerancia” kell – legyilkolt sztálini hullahegyekkel – magyar, cseh, lengyel és afgán „kalandokkal”.

A mai Európát tekintve, azaz Ázsia és Szlávia nem is olyan barbár, nem beszélve Japán, Dél-Korea, Taivan és Thaiföld, Szingapur világverő műszaki és kulturális fejlettségéről! Azért a *Vissza Ázsiába*, vagy legalább a *Duna nyugati partjára* vagy a *Tiszán túlra* (de az erdőelvi részek felőlről) el-elküldenek ilyen-olyan-nyelvű tömegeltájoló eszközök. Mert hát a magyar „*ugató barbár nyelv*” azok számára pl., akik az aranykor ékesszólásban nem egészen járatos (nem nyelvjárásban, hanem nyelvboltásokban és elnyelések halmazával „példaadó”) nagyvezíre nyelvüket, fajukat, osztályukat védő-ápoló emlőin nevelkedtek, e nyelvcsöszség pedig csak annyit jelentett: pusztítsd a másik nyelvét, akkor egyedül maradhatsz a balkáni nyelvsviatagban vagy a *bizánci szövirágok trágyadombján*.

Óh, szerencsére ily dolgok ma már nem történnek! Ma már nem kell „*Szabédi Lászlónak*” szembeszállnia a hatalommal teli ifjúsági KISZ-titkárral, melynek vége „elvtársi segédlettel” csak a vonat kereke alatt lehet (e titkár „véletlen” éppen az immár vissza-sírt fenti nagyvezír volt 1959-ben, Nicolae Ceaușescu a kolozsvári magyar Bolyai Tudományegyetem fölszámolója ill. fogalmazunk pontosan: beolvasztója, azaz egyesítője; mert a 20. század a *Nagy egyesítések kora*, s egyben a kulturális sokrétűség fölszámolásának korszaka volt!).

Van azért kivétel. Suomi: Európa Japánja. De ott nem volt divatban a svédek egyetemének fölszámolása. Inkább újabbakat alapítottak: *becsüld a másik nyelvét, hogy*

¹ Ez a megjegyzés a legkevésbé a szintiszta tót, azaz szlovák származású Kniezsa Istvánnra érvényes – egy-két magyar tanítványára inkább! Az igazodnivágyók hada most hallatlan bukfeneket hány elméleteit illetőleg.

önnön nyelved megbecsülhesd – ez volt a gyakorlat a *Kalevala* honában, ahol inkább beleénekeltek az *Anyanyelv máigikus erejével* az ellent derékig a földbe. 5-6% svéd miatt az ország hivatalosan kétnyelvű! Finn és svéd, s Lappföldön ma is előjogok vannak.

Nem babra megy a játék! figyelmeztetést könyvében Kiss Dénes. Talán azt is érzem e mondatban, hogy: *a nyelv annál komolyabb játék, hogy csupán a nyelvészekre bízható* (lehet, hogy erre Dénes azt mondja „*gondolta a fene*” – ahogy Arany jegyezte meg egyik bírálója sorára), de nem akarom itt szörszálhasogató *Nyelvcsozként* sorról sorra bebizonyítani, hol, miben gondolkozom másként. Itt inkább Édesapámat idézem, Szabó T. Attilát, aki arra volt büszke, hogy ő végzett teológus és irodalomtörténész, műfordító – de műkedvelő, *dilettáns nyelvész*. Hát, ha e könyvet olvasom, bizony Édesapám intő sorai jutnak eszembe: „*Ami a nyelvészeket illeti, igen nagy részben osztom a Te véleményedet. Felfuvalkodott, maguk igazát védő-bizonygató emberek bizony ezek!*” A levelet, amelyikből a részlet való 1962. március 20-án írta Szabó T. Attila atyai jóbarátjának, Herepei Jánosnak (közli Sas Péter a Magyar Múzeum Bp. 1991. 1-4.: 244-246). E levélben található az a két sor is, melyben a kolozsvári magyar nyelvészeti iskola mindezeideig leghatásosabb, Múltunkból a Jelen szorgalmával Jövőt teremtő tudósa így ír: „... *a puszta ész, a legragyogóbb értelem mit sem ér fegyelmezettség, az állandó ellenőrzés és viaskodó önbírálat nélkül.*” Valahogy úgy, ahogyan anyanyelvünk és rokonaink *Kalevalájával* másik nagy szerelmese Nagy Kálmán (1939-1971) tette. Úgy érzem, kimondatlanul ő Kiss Dénes példaképe – legalábbis a finn nyelv iránti rajongásával. *Muzsika, dallam, játékosság és törvény... törvény... törvény, hallatlan erős, fegyelmezett logika árad nyelvünkéből, mely oly csodákat művel, mint a Világmindenséget forradalmasító számítógép: olyan tudós alkotta, aki igazán jól csak magyarul tudott gondolkodni. Neumann János ez nem véletlen! És Teller Ede világot megváltoztató elmélete és annak megvalósítása. Ő is csak magyarul tudja, magyar testvérei nyelvén tökéletesen megfogalmazni gondolatait. Csodálatos szépen, tisztán, választékosan beszéli anyanyelvét öt évtized számkivetettséggel után is!*

Az a *Magyar Nyelv palotája*, amit Kiss Dénes könyvében megálmodik szédületesen jó ötlet, de a merev geometriai kivitelezés helyett, mily halott, szervesen rendszer, én a gondolatot tovább fejlesztve, *Makovecz Imre* hathatós segítségével, olyan élő, égigérő fához hasonló épületet javaslok az 1100 éves Magyarországra *Anyanyelvünk Virágzó Fájaként*, amely nem arra emlékeztet bennünket, hogy madarak, fák virágok, kutak és kövek helyett egyre több beton-alakzat vesz körül bennünket.

A könyvben lévő tervek között szerepel olyan is, amelyik két síkú: víz alatt és víz feletti épület. Érdekes lenne egy olyan épület, mely a Duna felett és több szinten a folyó alatt, az iszapba is beágyazódva azaz a partra vivő „gyökereivel” Pest és Buda irányában híd és komp nélkül biztosítja a közlekedés egy részének tehermentesítését.

Kiss Dénes mert bátran, nagyot gondolni. Íróként a nyelvészek helyett tett le komoly javaslatot az asztalra. Oly javaslat ez, mely kellő hozzáértéssel – s gátak helyett hidakat verve, alagutat, helikoptermegállót – esetleg valamiféle tűzijáték-rakéta-terepet is kialakítva az *Égi, a másvilági anyanyelv* legfelsőbb szintjén, s az ördögi, nyelvfaló térségünkbeli valóságot is bemutatva a *pokol földalatti kénköves, büdös bugyraira...* no meg anyanyelvi iskoláink, egyetemünk, művelődési intézményrendszerünk szétverésére is föl hívja azok figyelmét, akik erre érzékenyek. Szerencsére egyre több őszinte társunk, testvérünk akad szomszédágunkból is, mint az a román műfordító, aki legálább felszáz magyar könyvet átadott nemzetének az Ómagyar Mária-siralomtól *Sütő András*ig és Illyés Gyuláig. Ő Gelu *Pateanu*, külön érdemelne egymaga egy termet akárcsak H. J. Kammer született holland/drentei ill. immár groningeri jogász barátunk, aki Gárdonyi Géza, Kosztolányi Dezső, Konrád György és Sütő András fordítója, s mindkét gyermekét: Claudiát és Thomast is a magyar nyelv iránti szeretetre, műveltsé-

günk megbecsülésére ösztönzi. Thomas fia apját követve 1993. őszétől már magyart tanul a *Kodolányi János főiskolán*. A legfelsőbb szinteken lenne a helye egy-egy egyetem, intézet magyar nyelvet és kultúrát, zenét és képzőművészetet... népdalt és szokásokat kutató külföldi intézménynek, mint *Hannu Launonennek*, *Juhász Ferenc*, *Csoóri Sándor*... erdélyi magyar költők... a magyar próza kincsháza kitűnő finn tolmácsolójának, vagy *Viljo Tervonennek*, aki először szólaltatta meg Suomiban a *Kallós Zoltán* gyűjtötte moldvai csángó-magyar balladáinkat. Nékik mind-mind a legfelső szinten lenné a helyük külön-külön kiállítási termekben, ahol anyanyelvünkön tehetnének vallomást arról *mit jelent anyanyelvükre* magyar értékeket lefordítani. De ne szárnyaljon tovább nyelvész képzeletem, hiszen *Kiss Dénes* vagy *Csoóri Sándor* még azt mondja: *A nyelvész maradjon a nyelv gyökerénél!* De van ellenpélda: *Makkai Ádám*, *Ignác Rózsa* fia. Szerencsére azonban költőink, íróink türelmesebbek nyelvőreinknél, akik bizony gyakran többet rontanak mint javítanak – kivéve a türelmessége miatt minduntalan bírált *Lőrincze Lajost* (akit bizony illet volna bevenni a Magyar Tudományos Akadémia tagjai közé.)

Ugyanazokkal az *Ady*-sorokkal zárom gondolataimat, mint *Kiss Dénes* könyvének utószaváiban *Kerényi József*: „*Csak akkor születnek nagy dolgok, ha bátrak voltak, akik mertek*”. *Kiss Dénes Szó- és Daljáték-Háza* olyan palotává válhat 1996-ban *Világkiállításunkra*, melyről csak a legbátrabbak mernek álmodni, de csak *Makovecz*-típusú megszállott mérnök-mesterművészek tudják megvalósítani. (Antológia, *Lakitelek* 1993.)

P.S. E sorok leírását követőleg vettem kézbe *Kibédi Varga Áron* amszterdami költő-professor *Téged* című 1973-ban Washingtonban megjelent kötetét, az 53. lapon ezt olvasom: „...*nyelvészek szállnak ígézetek/ megdermedt minden amit eddig mondtál.*” Érdemes lenne ezen is elgondolkodnunk, hogy mások szájában ne dermedjenek meg közös Igéink.

Szabó T. Ádám

Ritzi Rajkai István:
Szent Márton megkeresz-
teli édesanyját – Szombat-
hely, 1938. (Wienstock
Emlő felvétele)